

וישלה: מלכי אדום

פרשת וישלח עוסקת בהרחבה במערכת היחסים שבין יעקב לעשו, בין ישראל לבין אדום. בתחילת הפרשה, סיפור הפגישה הדרמטית בין יעקב ועשו, שתחילתה במורא גדול, המשכה בפגישה מרגשת וחתומה בפרידה מתוך שלום וכבוד הדדי. בהמשך הפרשה מסופר על פטירת יצחק והשתתפותם של עשו ויעקב בקבורתו. ובחתימת הפרשה – פרק ארוך העוסק בפרוטרוט בתולדות עשו.

סיפור יעקב ועשו הוא סיפור מכוון לדורות עולם. הוא מקור ללימוד ערכי היסוד של ההתמודדות בין ישראל לאומות העולם, ובמיוחד עם היורשים ההיסטוריים, התרבותיים או הסמליים של עשו ואדום: רומי בתקופת המשנה וראשית תקופת התלמוד, והחל מסוף תקופת התלמוד ועד העת החדשה – אירופה הנוצרית. השאלות העיקריות שעומדות על הפרק מאז ימי יעקב ועשו ועד ימינו הן: עד כמה יש להתרחק מאומות העולם ובאיזו מידה יש תקוה שיחס חיובי אליהן יגרור יחס מקביל. האם נכון לאמץ את הגישה של יעקב לקדם את פניו של עשו במתנות, להשתחוות לפניו פעם אחרי פעם, בתקוה לרצותו, או שמא יש לנקוט בגישה עוינת ותקיפה – ככל שהדבר אפשרי בנסיבות המדיניות והציבוריות. ועוד כהנה וכהנה.

לעומת זאת, הפרק האחרון של הפרשה, זה העוסק בתולדות משפחת עשו, אלופיהם ומלכיהם, קשה להבנה ולפירושו. את השאלה על דבר משמעותו של הפרק הזה שמו חז"ל בפיו של מנשה בן חזקיהו, המלך שהחטיא את ממלכת יהודה בעבודה זרה ובעטיו נגרם חורבן הבית. "מנשה היה יושב ודורש בהגדות של דופי, אמר: וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא 'ואחות לוטן תמנע', 'ותמנע היתה פילגש'?" (סנהדרין צט ב). מנשה הטיל דופי בסיפורי התורה, ומתוך עמדה ביקורתית חריפה, טען שפרקים אלו אינם חשובים, משה הוסיפם מדעתו ואינם חלק מדבר ה'.

את ההפך הגמור מעמדת מנשה המלך ניסח הרמב"ם: "ואין הבדל בין 'ובני חם כוש ומצרים פוטו וכנען', 'ושם אשתו מהיטבאל בת מטרד', או 'אנכי ה'', 'ושמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד', הכל מפי הגבורה והכל תורת ה' תמימה טהורה קדושה אמת. ולא נעשה מנשה אצלם כופר ופוקר יותר מכל כופר אחר אלא לפי שחשב שיש בתורה תוך וקלפה, ושאלו התאריכים והספורים אין תועלת בהם, ומשה מדעתו אמרם" (פירוש המשנה לרמב"ם, סנהדרין פר' י' משנה א'). לימדונו חז"ל ובעקבותיהם הרמב"ם, שיש ליחס חשיבות מלאה לפסוקי הפרק העוסק בתולדות משפחת עשו, כלכל פרשה אחרת בתורה, נשגבה וחשובה ככל שתהיה. עתה נשאלת השאלה, מהי הדרך לפרש את הפסוקים הללו באופן שתהיה להם משמעות וחשיבות כזו שהרמב"ם תולה בהם?

דרכם של חז"ל היתה דרך המדרש. יש מדרשים העוסקים בתופעות באופן כללי, כגון התופעה החוזרת ונשנית של נישואין פגומים והולדת ממזרים במשפחות אלו. או התופעה של הרצון להתדבק במשפחת אברהם, כדברי רש"י על תמנע הפילגש, שהיתה מוכן לותר על יחוסה כבת אלופי שעיר, ולהתדבק בפילגש במשפחת אברהם. (רש"י לו יב על פי בראשית רבה). יש מדרשים העוסקים בפרטים: "מהיטבאל בת מטרד בת מי זהב", נדרשת באופנים שונים, כגון שהיטיבו עצמם לעבודה זרה, שנטרדו מן העולם, שכסף היה נחשב להם כמים. (מדרשים שונים על אתר). מפרשים מאוחרים, בכל הדורות, הלכו בעקבות המסלול שהתוו חז"ל והציעו פירושים הנוגעים באופן כללי למלכות אדום ומלכויות אחרות הקשורות אליה, או פירושים פרטניים המבוססים על מדרש השמות. כך לדוגמה הציע בעל ספר יוחסין לזהות את יובב בן זרח מבצרה עם איוב. ובכך לקבוע את זמנו, מקומו והקשרו של ספר איוב. (ספר יוחסין, מאמר ששי). דורות רבים קודם לכן תקף ראב"ע בחריפות את ההצעה הפרשנית הזאת, והכריז כי האומר שאיוב הוא יובב, "שמא בחלום ראה זה, כי אין לו על מה ישען, לא על דברי הנביאים ולא על מה שהעתיקו חכמינו ז"ל" (ראב"ע לאיוב א). ואף על פי כן – שערי פירושים ודרוש לא ננעלו.

מהלך המשלב את הרעיון הכללי עם דרשת השמות הפרטיים מופיע בספר הזוהר ובמקורות קבליים נוספים. לפי הזוהר, המלכים אשר מלכו בארץ אדום מסמלים את העולמות שברא הקב"ה והחריבם לפני שברא את עולמנו הנוכחי. השמות של המלכים ושאר הדמויות בפרק הזה נדרשים כייצוגים של הספירות וממדים אחרים של מציאות שמעבר לעולם המוכר לנו.

אפשר לקרב את הרעיונות של המפרשים בדרך הנגלה, הפשוט והדרש, עם הפרשנות על דרך הסוד, ולפרש כך: ארץ אדום שבה מדובר בתורה היא מן הסתם ארץ מסוימת, ואלופים ומלכים אלו, או דומים להם, היו קיימים כדמויות ממשיות בהיסטוריה של המזרח הקרוב. אלא שהופעתם בתורה לא נועדה לספר את הסיפור ההיסטורי. התורה מספרת ברמזים, על קיומן של ממלכות, תרבויות וחברות אנושיות שקדמו להתפתחותו של עם ישראל ולמתן תורה. הידיעה שלפני מלך מלך בישראל היו מלכים שמלכו בארץ אדום, מחייבת ללמוד ולהבין את טיבן

של הציוויליזציות שסבבו את עם ישראל וארץ ישראל. בדורות האחרונים, קרמו התרבויות האלה עור וגידים, ועלו לתחיה מן העפר בזכות הארכיאולוגיה וכל ענפי המחקר הנלווים אליה. נתגלו שיטות משטר וכלכלה, ספרי חוקים, לשונות, וכל שאר המאפיינים של תרבויות מפותחות ועשירות, בחומר וברוח. היו להם אמונות דתיות ודרכי פולחן, כולם דרשו את האל ועבדו לו באופן זה או אחר, בבחינת "מהיטבאל". בדרך כלל דתיהם ופולחניהם היו אליילים, לכן דרשו חז"ל את השם "מהיטבאל" במגמה של עבודה זרה, אף כי גם צליל חיובי נשמע ממנו. חלק מן התרבויות האלה היו עשירות מאד ומפותחות מבחינה חמרית, בבחינת "בת מי זהב". היו ביניהם אישים וקבוצות שהגיעו גם להישגים יוצאי דופן בתחומים שונים של הרוח: "בלע בן בעור", מרמז לבלעם בן בעור, נביא מאומות העולם שחז"ל מעידים עליו שהגיע להשגות מקבילות לאלה של משה רבנו. בלעם לא הופיע בחלל ריק, הוא צמח, לפי המרומז בפרשתנו, מתוך תרבות קדומה שהתקיימה אי שם בעבר הירדן המזרחי, ובה "מלכה" – שלטה, דרכו של "בלע בן בעור". מייסד האסכולה הנבואית שבלעם בן בעור נמנה עליה וקריו על שמו. שאול מ"רחובות הנהר", הוא מלך שמייחסים לו גישה אל "חמשים שערי בינה". לפי הפיוט הידוע "א-ל מסתתר", "רחובות הנהר" הם "נחלי אמונה".

בסופו של דבר, כל התרבויות האלה לא שרדו: "בת מטרד – שנטרדו מן העולם". אלה הם עולמות שהיו ונחרבו. אולם אין משמעות הדבר שהחורבן כילה את הכל. שרידים מתרבויות אלו נותרו לא רק בתלים שבהם חופרים הארכיאולוגים, אלא גם בתרבויות הקיימות בעולם היום. יצירותיהם של החתים, השומרים, האכדים, ועמים אחרים, הניחו את היסודות לכל התרבויות האנושיות המוכרות לנו עד היום – ובתוכן גם זו של עם ישראל. התורה לא ניתנה בחלל ריק. היא מופיעה כנדבך נוסף, שניתן לעם ישראל בעקבות הברית המיוחדת שכרת עם הקדוש-ברוך-הוא, ומדריכה אותו לפסגות חדשות של אמונה ומוסר, מצוות וחוקים שלא נודעו בעולם שקדם לו. זו היא מעלתו של ישראל על אדום, ואת זה מבהירה התורה בסיפורי האלופים והמלכים המקדימים את פרשיות יעקב ובניו המכוננות את בנין האומה הישראלית.